

ZDENKO LEVENTAL: BRITANSKI PUTNICI U NAŠIM KRAJEVIMA.
OD SREDINE XV. DO POČETKA XIX. VEKA

Gornji Milanovac 1989, Dječje novine

U uvodnoj riječi dr. Levental navodi da je »Zamisao knjige o britanskim putnicima koja je sada u rukama čitalaca postepeno . . . sazrevala desetak godina. Kao posebni podstrek delovao je dugotrajni istraživački rad na istoriji britansko-jugoslavenskih medicinskih veza« (str. 10). Treba znati da je dr. Levental po profesiji lječnik, te je najprije do 1972. profesor na medicinskom fakultetu u Beogradu, a od 1972. do umirovljenja 1979. profesor medicinskog fakulteta u Bernu, gdje živi i danas.

Svojim publicističko-stručnim i znanstvenim radovima pridonio je povijesti medicine, a gore citiranom knjigom i značajan prilog putopisnoj literaturi, koja je još uvijek kod nas nažalost dosta zanemarena. Levental s pravom na tu činjenicu skreće pažnju na brojne radove prvog profesora geografije zagrebačkog Sveučilišta i akademika dr-a Petra Matkovića ističući ga »časnim i velikim izuzetkom« s područja putopisne literature, s kojeg je navedeni objelodanio brojne stare putopise po Balkanskom poluotoku u 16. stoljeću na stranicama »Rada« JAZU. Međutim, unatoč tih vrijednih Matkovićevih priloga, još i danas neiskorišteno rukopisno putopisno blago leži i danas u venecijanskoj »Marciani« čekajući na Matkovićeve nastavljače.

No, vratimo se Leventalovoj knjizi u kojoj je navedeni objelodanio ni manje ni više — ukupno trideset autora, koji su se gotovo najviše zadržavali kraće ili duže vrijeme u Hrvatskoj, ne mimoilazeći ni Srbiju, Bosnu i Sloveniju. U prikazu knjige idemo kronološkm redom upravo onako, kao što je to uradio i dr. Levental.

Našu putopisnu šetnju započet ćemo s Dubrovnikom opisanim u »poklonstvu u Svetu Zemlju, Sir Richarda Guylforda potomka stare engleske plemićke obitelji. »Poklonstvo« je napisao »njegov kapelan koji ga je pratio na tom putovanju, ali koji je ostao anonimn. (39)

U Dubrovniku su naši putnici stigli 15. VII. 1506. ustanovivši, da su stigli do »najutvrđenijeg i najmoćnijeg grada, nazvanog Dubrovnik, u zemlji Slavoniji ili Dalmaciji, koja je pokrajina kraljevine Hrvatske. Oni (tj. Dubrovčani) nisu ni pod čijom vlašću, sem što plaćaju danak Turskoj, čija teritorija počinje pola milje od tog grada. Nikad pre nisam video grad koji je bolje utvrđen bedemima, kulama, grudobranima i stražarnicama. Bogat je i krasan zahvaljujući raskošnim zgradama izvanredne čvrstine i lepote, kao i mnogim divnim crkvama i čuvenim manastirima. Tu se nalaze i mnoge mošti, kao npr. glava i ruka sv. Vlaha koji je njihov zaštitnik. . .« (37) 17. srpnja krenuli su naši putnici preko Venecije u Svetu Zemlju kuda su stigli sredinom kolovoza godine 1506.

U XVII. stoljeću posjetio je na svojim putovanjima po Evropi i Aziji naše krajeve Petar Mundy, koji je kao trgovački putnik engleske Levantinske kompanije otišao na duži službeni put u Carigrad. Na putu se zadržao i u Splitu za koji je ustvrdio da »u njemu ima mnogo ruševina od tvrđava i zgrada, dok se niz kaštela nalazi na brežuljcima duž obale. Kad smo stigli odvezli su nas u lazaret — karantin, što je propis koji važi za sve putnike, ma s koje strane došli. Tu moraju da se zadrže određeni broj dana, četrdeset, trideset, petnaest ili više, pre no što im se dopusti da produže za Veneciju ili da trguju s njenim podanicima. . .« (83).

Slijedi opis puta Sir Henry Blounta, koji se na putu za Levant godine 1634. zadržao u Zadru, Splitu i Sarajevu navodeći da se unutar splitskih gradskih zidina »vide . . . znatni ostaci jedne galerije Dioklecijanove palače. Južno od grada je more i luka koja može da primi deset do dvadeset galija, a dalje ispred nje neobezbeđen zaliv za velike brodove, sa ulazom preko pola milje širokim . . . U tom gradu Mlečani dopuštaju sultanu da naplaćuje carinu na robu. Zato u njemu boravi njegov emir ili rizničar koji mu plaća trideset pet hiljada talira godišnje, kako mi je rekao on sam, a i neki drugi ljudi. Visoki bedemi i jaka posada štite ovaj grad, ali sam čuo da je njegova glavna bezbednost u tom što ima tako nekorisnu i malu luku, da Turci Split u stvari smatraju kopnenim gradom . . . Zato ga ne priželjkuju kao Zadar, ali ako bi želeli da ga uzmu, imali bi zato izvanredne mogućnosti, pošto su od Mlečana oteli Klis, udaljen najviše četiri milje, a koji je najčvršća kopnena tvrđava koju sam ikada video. (87)

Vrijedan je i zanimljiv Blountov opširan opis Beograda i Niša, nastavljajući zatim svoj put prema Bugarskoj.

Napravit ćemo i skok u Idriju čiji opis rudnika žive iz godine 1664. iz pera engleskog astronoma i liječnika Waltera Pope-a, člana engleskog »Kraljevskog znanstvenog društva«, čijim je članom bio uz Newtona i slovenski polihistor Valvasor u XVII. stoljeću i Dubrovčanin Bošković u XVIII. stoljeću. Pope je godine 1665. objelodanio članak o Idriji u kome je uz ostalo napisao da su »Rudnici . . . već sto šezdeset godina carevo vlasništvo, dok svi stanovnici Idrije govore slavenskim jezikom (112). Rudari »rade za platu od jednog julija dnevno, što je manje od osam penija. Oni ne mogu dugo da izdrže, jer mada nitko ne ostaje u dubini više od šest časova dnevno, vremenom svi, jedan kasnije, drugi brže, počinju da boluju od oduzetosti i umiru od sušice. . . . Stalno je zaposleno oko 280 radnika. Ove podatke kao i gore navedena obaveštenja, dobio sam od jedne vrlo susretljive osobe, od gospodina Ahacija Kapenjegera, koji je pisar — kontrolor njegovog carskog veličanstva za merkurijalnu Idriju.« (114—115) (O Idriji vidi detaljan opis rudnika u djelu poznatog slovenskog pisca Ivana Mohorića, Rudnik živega srebra v Idriji. Zgodovinski prikaz nastanka, razvoja in dela 1490—1960, Idrija 1960. U toj opsežnoj monografiji iznesen je ne samo postanak i razvoj tog našeg poznatog rudnika žive, nego su posebno obrađivani i radni odnosi, radni dan, radničke plaće, uslovi rada, pokreti radnika, a na kraju je objelodanjena i iscrpna bibliografija.)

Idriju je opisao i liječnik Edward Brown (139), kome se u »jesen 1669. godine. . . ispunila neobuzdana želja da putuje u Tursku. Tom prilikom je dvaput prošao i kroz naše zemlje i o svojim zapažanjima je izvestio u svojim putopisima: »A Brief Account of some Travels . . . 1673 (293)

U XVII. stoljeću posjetio je naše krajeve i Sir George Wheler »Pošto se vrlo intenzivno interesirao za starine, izabrao je za svog saputnika na dužem putovanju na Istok Jakova Spona iz Liona, koji je već stekao glas odličnog poznavaoa antičkih kulturnih spomenika i drvnog novca. Viler je, pored spomenutih afiniteta bio i strastven skupljač rijetkog bilja. (303)

Wheler je u svome putopisu vrlo detaljno opisao i našu obalu na čelu s Istrom, opisujući Rovinj on je istaknuo da »Rovinj ima veoma dobru i to prirodnu luku bez nekog preuređivanja. Okolina mu je bogata vinogradima i maslinicima. To bi mogao da bude i uzrok, što ovde ima to-

liko bolesnih ljudi, jer jako vino izaziva podagru i išijas. Žene ovde, kao u Španiji, nose široke suknje. Sam grad nije velik, ali je, čini se, gusto naseljen i sedište je biskupa.« (154—155) Slijedi opširan opis Pule i njenih malobrojnih stanovnika, jer je veći dio zbog rđave klime napustio grad, koji je u rimsko doba bio značajno središte. Wheler opisuje i pulsku arenu te ustanovljuje da »Po veličini mnogo zaostaje za amfiteatrima Rima i Verone. Toskanskog je stila, a smatra se da je imao samo drvena sedišta . . .« (155—156) Iz Pule su putnici krenuli u Zadar, pa u Split kojeg je Wheler opisao veoma iscrpno ističući da je Split » . . . ili kako neki kažu Spalatro . . . nastalo iskvarivanjem reči palata, jer je ovaj grad nekad bio palata imperatora Dioklecijana. . . . Split je uostalom, vrlo pogodno mesto za trgovce, koji dolaze iz Turske u velikim grupama, koje zovu karavanima, jer postoje dobre mogućnosti da smeste kako sebe, tako i svoju robu koju ovde istovaruju, pošto je to glavna trgovačka luka za izvoz dobara iz Turske u Veneciju.« (160) I dalje nastavlja »Ostali smo u Splitu jedanaest dana, što nam je omogućilo da razgledamo grad pažljivije nego obično. Našu pažnju je najviše privukla Dioklecijanova palata. Taj car je izabrao ovo mjesto blizu svog rodnog grada Solina, da bi tu povučeno živeo, kad su mu se tereti imperije učinili i suviše teškim. Palata je sagrađena od prirodnog klesanog kamena povezanog cementom. Ima oblik pravilnog kvadrata sa po jednom kulom na svakom uglu« (161)

Ovaj Whelerov opis je svakako značajan suvremeni izvor, to više što je početkom XVIII. stoljeća poznati barokni austrijski graditelj Fischer v. Erlach Johann Bernhard u djelu »Entwurf einer historischen Architektur« donio i crtež Dioklecijanove palače. Djelo je objelodanjeno 1721, a zbirku Fischerovih crteža posjeduje i Nacionalna i Sveučilišna biblioteka u Zagrebu unutar svoje Grafičke zbirke. Međutim, 1764. objelodanjeno je i jedno od temeljnih djela o Dioklecijanovoj palači iz pera poznatog engleskog arhitekta Roberta Adama pod naslovom »Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia. By R. Adam . . . Architect to the King and to the Queen London 1764.« Opširan dio opisa tog grandioznog građevinskog objekta objelodanio je i Levental naglašavajući da su »Mnogi umetnički detalji reprodukovani . . . i na slikama koje se odnose na Jupiterov i Eskulapov hram. Planovi sadrže i znatne dopune o nekim delovima Splita i njegovih ustanova. Tako na primer čitalac biva obavješten o položaju i nameni lazareta, odnosno karantina, zatim raznih utvrđenja, predgrađa, pijace, luke brežuljka Marjana (na kojem se već tada nalazilo jevrejsko groblje), prevlake u pravcu Trogira, delova nekog manastira, kao i mlinova za maslinovo ulje. To važi za novije stambene zgrade, naslonjene na zidove palata, za koje je korišćena i građa iz nje. U toku vremena palata je upravo zbog toga pretrpela znatna oštećenja. (214)

S obzirom na činjenicu što smo pretežno upozorili na one putnike, koji su boravili u Dalmaciji i Istri, navodimo na kraju našeg prikaza i putopis škotskog liječnika Richarda Brighta, koji je u vrijeme Bečkog kongresa posjetio uz Međimurje i Podravinu. »Potkovan solidnim studijem literature (i) o tim krajevima i prikupljenom suvremenom dokumentacijom, posebno iz oblasti poljoprivrede i stočarstva, mladi Brajt (rođen je 1789.) je kritički, ali i s velikom merom liberalizma i tolerancije, gotovo bez predrasuda posećivao, upoznavao i opisivao gradove, rudnike, sela i velika dobra u tim krajevima.« (292)

Njegov putopis objelodanjen je 1818. u Edinburghu pod naslovom »Travels from Vienna through Lower Hungary: with some Remarks on the Sttte of Vienna during the Congress in the year 1814. . . . Ova je knjiga odmah naišla na veliko interesovanje, i o njoj su pisali mnogi istoričari sve do naših dana.« (251) Budući da je Bright bio i odličan crtač, to je putopis i bogato ilustriran, pa su i slikovni materijali — kao što je primjerice slika seljačke međimurske kuće, pa putovanje kolima po Mađarskoj i Hrvatskoj uz vedutu Varaždina, također vrijedna suvremena dokumentacija. Opisujući veoma podrobno Međimurje Bright ustanovljuje da je taj kraj nastanjen s 46.000 stanovnika a pripadao je nekoć većim dijelom »grofu Nikoli Zrinskom, koji se istakao u ratovima s Turcima i 1566. godine poginuo u bici kod Sigeta. Kada je ova porodica izumrla, posed je opet pripao kruni koja ga je kasnije dala grofu Altanu (. . .) Od njegovih potomaka kupio ga je grof Festetić za 1,600.000 forinti. Njemu pripadaju sva zemlja i zakonodavna vlast. (237) Bright opisuje i Nedelišće naglašujući postojanje nekadašnje štamparije iz koje je potekla jedna od najranijih »Biblija na hrvatskom jeziku.« (239) Bright opisuje i svoj dolazak u Varaždin te kaže »Kad smo stigli, ugledali smo ulice na kojima su bile poridane vašarske tezge — šatre koje su bile pune seljaka. . . Nošnja seljaka iz ova dva kraja (dijelom iz Hrvatske i obližnje Mađarske) jedva da se razlikuje. Muškarci nose široke kabanice kao i drugi mađarski seljaci, dok su žene otmeno odevene . . . Većina seljaka prodaje stoku, jednu do dve najjadnije rogatice koje sam ikad imao prilike da vidim. One su manje nego što je škotska rasa i znatno su slabije građe. U gradu nema da se vidi nešto osobito.« (239) Varaždin je početkom XIX. stoljeća još uvijek snosio posljedice velikog požara, koji je u njem izbio krajem XVIII. stoljeća no usprkos tome nas začuđuje što Bright ipak nije zapazio postojeće građevinske ljepote tog našeg baroknog grada.

Iz Varaždina se Bright vratio u Čakovec u kome je boravio i ranije, pa je tom prilikom opisao i čakovečki dvor Nikole II. Zrinskoga služeći se pri tome i opisima Holanđanina Toliusa, koji je u XVII. stoljeću točnije 1660. opisao »svoju posetu Čakovcu koji je tada pripadao grofu Nikoli Zrinskom, praunuku junaka. . .« (241) Tolius je došao Zrinskome u društvu grofa Petendžija, rođaka porodice Zrinski, pa su obojica bili primljeni sa svim počastima. Holanđanin je bio oduševljen prijemom, kao i izgledom dvorca. Napose je bio impresioniran bibliotekom, oružnicom i elegancijom namještaja. Dio navedene biblioteke čuva se i danas u Nacionalnoj i Sveučilišnoj Biblioteci u Zagrebu.

Iz Čakovca je Bright otišao u Ludbreg u kome »nema da se vidi mnogo zanimljivog. Slikovite kućice lepo su poređane oko reke, ali su stanovnici bili strahovito siromašni mada im je knez (Ludovik Batthiany) pružio mnogo pomoći mnogi su morali da se prehranjuju hlebom napravljenim od prosa i kukuruznih stabljika, a neki su kažu umrli od neimaštine.« (243-244)

Na kraju zaključujemo da je knjiga liječnika i poznatog znanstvenika dr-a Zdenka Leventala vrijedan prilog našoj još uvijek siromašnoj putopisnoj literaturi. Brojne ilustracije — manje više nepoznate, uz pojedine biografije putnika, kao i iscrpna bibliografija i dva dobra indeksa olakšavaju korisniku čitanje knjige, koja čitaocu pruža obilje podataka iz naše kulturne prošlosti od kraja XV. do početka XIX. stoljeća.

Miroslava Despot

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 23

ZAGREB

1990.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb — Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije SR Hrvatske pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.